

Περιεχόμενα

Πρόλογος: Η καταγωγή ενός όρου	9
1. Συνωμοσίες και θεωρίες συνωμοσίας: η προϊστορία	15
Η «μεγάλη αντικατάσταση» και οι Εβραίοι Ινδιάνοι.....	27
2. Θεωρίες θεωριών συνωμοσίας	35
Τι είναι θεωρία συνωμοσίας;.....	36
Ο Πόπερ και οι επίγονοί του.....	43
Το «παρanoiικό στιλ» της πολιτικής.....	53
Κοινωνιοψυχολογικές προσεγγίσεις.....	58
Ασθένειες και εμβόλια.....	70
Σημείωση για το ρόλο του κράτους.....	79
3. Πολιτική και συνωμοσίες:	
Η ανάδυση της νεωτερικής δεξιάς	85
Η Γαλλική Επανάσταση και η γέννηση της εβραιομασονικής συνωμοσίας.....	98
Οι συνωμοσίες του fin de siècle.....	113
Διανοούμενοι και αντισημιτισμός.....	132

Σημειώσεις για τα <i>Πρωτόκολλα της Σιών</i>	136
Αριστερές θεωρίες συνωμοσίας	142
4. Πολιτική και συνωμοσίες:	
Ο συνωμοσιολογικός 20ός αιώνας	147
Ο ρόλος του ναζισμού	151
Φιλελεύθερες συνωμοσίες.....	158
Για το «παρανοϊκό στίλ» της πολιτικής – ξανά.....	167
Η νεοφιλελεύθερη συνθήκη.....	176
5. Από την Ατλαντίδα στους εξωγήινους	183
Ατλαντίδα: επιστήμη και καταστροφισμός.....	185
Τα Νέα Θρησκευτικά Κινήματα	198
Θεοσοφία, καταστροφές και εξωγήινοι.....	203
Οι κοσμικές συνωμοσίες των Γνωστικών	208
Οι χιλιαστές και η Νέα Τάξη Πραγμάτων	215
Θούλη, Βριλ, Νεφιλίμ, υγιεινισμός και εξωγήινοι	218
Συνωμοτικοί θεοί από το διάστημα.....	231
Επίλογος: Συνωμοσιολογίας εγκώμιο	241
Βιβλιογραφία	251
Ευρετήριο	263

Πρόλογος: Η καταγωγή ενός όρου

Three may keep a secret, if two of them are dead.

Βενιαμίν Φρανκλίνος¹

*Για κάθε περίπλοκο πρόβλημα υπάρχει μια λύση
που είναι καθαρή, απλή και λάθος.*

Χ.Λ. Μένκεν

Ο όρος «θεωρία συνωμοσίας» φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στις ΗΠΑ του ύστερου 19ου αιώνα και, στην αρχή τουλάχιστον, δεν είχε υποτιμητική χροιά. Τότε ακόμα σήμαινε έγκυρες υποθέσεις εργασίας που αφορούσαν, φερ' ειπείν, αστυνομικές υποθέσεις, από αυτές που εξάπτουν τη φαντασία: «Ο ντετέκτιβ Χ του αστυνομικού τμήματος Νέας Υόρκης διατύπωσε την ακόλουθη θεωρία συνωμοσίας που αφορά τους φόνους της 22ης οδού...». Στη θεωρητική και επιστημονική συζήτηση, την ορολογία «θεωρία συνωμοσίας» εισήγαγε για πρώτη φορά ο Καρλ Πόπερ² το 1935. Όπως θα δούμε, μπορεί κανείς να κάνει σημαντική κριτική στα γραφτά του, ακόμα και στο μέγεθος της υποτιθέμενης επιρροής του στους κατοπινούς. Ωστόσο, στοιχείο αυτής της επιρροής είναι σαφώς ότι βοήθησε στην υιοθέτηση από τον δημόσιο λόγο της υποτιμητικής χροιάς που έχει πλέον σήμερα ο όρος. Ο Πόπερ, όπως και οι σημερινοί «διαψευστής» (debunkers, αυτοί που καταρρίπτουν τις θεωρίες συνωμοσίας), είναι ιδιαίτερα επικριτικός και πιστεύει ότι οι θεωρίες συνωμοσίας καθόλου και ποτέ δεν θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη. Ο Πόπερ υποτίθεται ότι

1. «Τρεις κρατάνε μυστικό, αν οι δύο έχουν πεθάνει». Franklin 1735.

2. Popper 2002, 10.

καθόρισε κριτήρια για να ξεχωρίζει τι είναι θεωρία συνωμοσίας και τι όχι, αλλά στην πραγματικότητα τα κριτήριά του δεν έχουν μεγάλη χρησιμότητα στην πράξη.

Όπως κι αν έχει, η θεωρία αυτή του Πόπερ δεν φαίνεται να έπεισε τον «κοινό νου», που εξακολουθεί να πιστεύει σε θεωρίες συνωμοσίας (όπως κι αν ορίζονται αυτές), θεωρίες οι οποίες συνεχίζουν να δημιουργούνται με αφορμή ανεξήγητα, περίπλοκα ή απλώς παράξενα γεγονότα. Από το ποιος ακριβώς είναι υπεύθυνος για την επίθεση στους Δίδυμους Πύργους μέχρι τη σχέση του Τζωρτζ Σόρος³ και του Μπιλ Γκέιτς με οτιδήποτε συμβαίνει, από τα εμβόλια μέχρι τη μετανάστευση, υπάρχει τουλάχιστον μία θεωρία συνωμοσίας στην οποία μπορεί να πιστέψει ο καθένας – σύμφωνα με έρευνες κοινής γνώμης στις ΗΠΑ, κάθε Αμερικανός πιστεύει σε τουλάχιστον μία.⁴ Μάλιστα, δεν είναι λίγοι αυτοί που ενδεχομένως πιστεύουν σε περισσότερες από μία (και όχι μόνο στις ΗΠΑ, όπως δείχνουν αντίστοιχες έρευνες και στην Ελλάδα⁵). Είναι όμως εξίσου ενδιαφέρον πως, παρά το ότι υπάρχουν πλέον περισσότερες θεωρίες από ποτέ, κατά τα φαινόμενα η πίστη σε θεωρίες συνωμοσίας δεν έχει αυξηθεί με τα χρόνια.⁶

Οι θεωρίες εξελίσσονται ανάλογα με την επικαιρότητα. Μόνο τα τελευταία χρόνια και μόνο στις ΗΠΑ, αφήνοντας στην άκρη τις διαχρονικά δημοφιλείς, όπως τις θεωρίες για το ποιος δολοφόνησε τον Κένεντι, έχουμε τις θεωρίες για τους Δίδυμους Πύργους (που οι οπαδοί της λέγονται truthers), τους οποίους διαδέχτηκαν οι Obama Birthers (όσοι πιστεύουν ότι ο Μπαράκ Ομπάμα δεν γεννήθηκε στις ΗΠΑ και δεν είχε δικαίωμα να θέσει υποψηφιότητα για πρόεδρος), κατόπιν η θεωρία για τους Ρώσους χάκερ του 2016 που επηρέασαν τις εκλογές προς όφελος του Ντόναλντ Τραμπ και, τελικά, το Pizzagate που εξελίχθηκε σε QAnon και οδήγησε στη θεωρία της νοθείας στις εκλογές του 2020, σε συνδυασμό με διάφορες θεωρίες συνωμοσίας που δημιουργήθηκαν για να «εξηγήσουν» την πανδημία του κορωνοϊού.

Υπάρχει η εντύπωση ότι ζούμε στην εποχή των θεωριών συνωμοσίας. Αυτό, εν μέρει τουλάχιστον, οφείλεται στην υπερέκθεση των θεωριών αυτών από τα μέσα, τόσο τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, όσο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, το ίντερνετ. Οι εμπειρικές

3. Ο Σόρος είχε διατελέσει στο πανεπιστήμιο μαθητής του Πόπερ. Τυχαίο;

4. J. E. Uscinski 2020.

5. Gemenis 2020. Επίσης, εφημερίδα *Τα Νέα*, 24 Ιουλίου 2021, «Έρευνα: Σχεδόν το 16% των Ελλήνων πιστεύει στη θεωρία συνωμοσίας του 5G».

6. J. Uscinski κ.ά. 2022.

έρευνες δείχνουν ότι η πραγματική διάδοση των θεωριών αυτών δεν έχει μεγαλώσει και ότι το ίντερνετ, αν παίζει κάποιο ρόλο, αυτός είναι να αντικαθιστά άλλους πιο άμεσους τρόπους επικοινωνίας, όπως τη διάδοση από στόμα σε στόμα. Στα ηλεκτρονικά μέσα, αντίθετα με την προφορική επικοινωνία, αφήνουν πίσω τους ηλεκτρονικά ίχνη στον παγκόσμιο ιστό, μένουν καταγεγραμμένες και μια απλή αναζήτηση τις επαναφέρει στην επιφάνεια. Οι θεωρίες δηλαδή που θα χάνονταν αν έμεναν στον προφορικό λόγο σωρεύονται στο ίντερνετ, εντείνοντας την αίσθηση ότι οι οπαδοί τους έχουν πολλαπλασιαστεί.⁷

Αν υπάρχει όμως ένας τομέας όπου οι θεωρίες συνωμοσίας έχουν πραγματικά πολλαπλασιάσει την επιρροή τους τα τελευταία χρόνια, αυτός είναι ο τομέας της ακαδημαϊκής έρευνας. Τμήματα κοινωνιολογίας, πολιτικών επιστημών και –όλο και πιο πολύ– ψυχολογίας, ρίχνουν το βάρος τους στη μελέτη, κατηγοριοποίηση, ακόμα και αντιμετώπιση του φαινομένου, με αποτέλεσμα η σχετική βιβλιογραφία να έχει γνωρίσει εκθετική αύξηση τα τελευταία λίγα χρόνια. Στα επόμενα κεφάλαια θα προσπαθήσουμε, αφού επισκοπήσουμε εν συντομία αυτή την επιστημονική βιβλιογραφία, να κατηγοριοποιήσουμε τις θεωρίες συνωμοσίας, προσπαθώντας να διευκρινίσουμε την ιστορία και τα αίτια της καταγωγής τους και την πολιτική πρωτίστως σημασία τους.

Γενικά μιλώντας, οι θεωρίες συνωμοσίας είναι πάντα πολιτικές. Ακολουθούν μια πολιτική λογική βασισμένη συχνά στην έννοια του «εσωτερικού εχθρού». Γεννιούνται αυθόρμητα, ειδικά κατά τη διάρκεια κρίσεων, σε αδυνατισμένα ή ευάλωτα στρώματα των κατώτερων τάξεων και αποτελούν ένα είδος ιδεολογικής ασπίδας κατά των φαντασιακών κινδύνων που απειλούν την κοινότητα. Ο «κίνδυνος» (οι Εβραίοι, οι μετανάστες, οι μασόνοι, οι σατανιστές κλπ.) προσωποποιεί συνήθως βαθιά αντιδραστικά ιδεολογήματα, έτοιμα για χρήση από τα πιο αντιδραστικά κομμάτια της πολιτικής και οικονομικής ελίτ. Με άλλα λόγια, στην πραγματικότητα οι λαϊκές αυτές θεωρίες συνωμοσίας αποτελούν αντανάκλαση του κυρίαρχου λόγου, συχνά (αλλά όχι πάντα) όπως φαίνεται μέσα από ένα ακροδεξιό φίλτρο.

Παρ' όλα αυτά, στη βασική λογική των θεωριών συνωμοσίας ενυπάρχει η αντιπολίτευση στην εκάστοτε εξουσία, έστω και μασκαρεμένη ή σφετερισμένη. Ακόμα και στις πιο αντιδραστικές τους μορφές, οι φερόμενες ως συνωμοσίες δεν σχεδιάζονται από τους φτωχούς και τους αδύναμους. Οι συνωμότες ανήκουν πάντα σε κάποια παντοδύναμη μυστική οργάνωση που είναι μια αντανάκλαση, μια υποκατάσταση ή μια

7. van Prooijen και Douglas 2017.

συνεκδοχική μορφή της πραγματικής εξουσίας. Ο βαθύτερος φόβος ή το μίσος που εκφράζει η θεωρία είναι ο φόβος και το μίσος του κοινωνικά κατώτερου απέναντι στον κοινωνικά ανώτερο. Βέβαια, η λειτουργία της θεωρίας συνωμοσίας είναι να αποκρύπτει την πραγματική αιτία των συναισθημάτων αυτών –τις ανισότητες⁸–, να προσωποποιεί το φόβο και το μίσος, και να τα ανακατευθύνει σε στόχους που δεν είναι επικίνδυνοι για την καθεστηκία τάξη. Αντί να στοχοποιηθούν συνειδητά οι πολιτικές που προκαλούν τις ανισότητες και τις αδικίες, στοχοποιούνται οι Εβραίοι, αντί να στοχοποιηθεί η κοινωνική λειτουργία του κεφαλαίου εν γένει, στοχοποιείται το κεφάλαιο συγκεκριμένα στο πρόσωπο του Σόρος που φέρνει μετανάστες οι οποίοι μας παίρνουν τις δουλειές κλπ.

Υπάρχουν βέβαια πολλά «δύσκολα» ερωτήματα που σχετίζονται με τις θεωρίες συνωμοσίας, αλλά ίσως όλα να συμπυκνώνονται σε ένα και μόνο: Πρέπει όντως να περιοριστούν και να διαψευστούν οι θεωρίες συνωμοσίας και πρέπει να πειστούν οι οπαδοί τους ότι έχουν λάθος, όπως διακηρύσσει ο κυρίαρχος λόγος; Θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι το ερώτημα αυτό δεν έχει απάντηση – και όχι μόνο επειδή δεν είναι σωστά διατυπωμένο. Γιατί, πρώτα από όλα, θα πρέπει να καθορίσει κανείς το *ποιος* οφείλει να ελέγξει, *ποιος* οφείλει να περιορίσει τις θεωρίες – και με *ποιον τρόπο*. Μετά θα πρέπει να μας πει *ποιες* είναι οι θεωρίες συνωμοσίας που πρέπει να περιοριστούν και *γιατί* είναι λάθος. Δεν είναι λίγες οι φορές που διάφορες θεωρίες συνωμοσίας, τις οποίες ο κυρίαρχος λόγος επιχείρησε να καταρρίψει, αποδείχτηκαν ύστερα από καιρό αληθείς. Το φαινόμενο του θερμοκηπίου, οι κίνδυνοι του καπνίσματος, η τρύπα του όζοντος, πολλά «θαυματουργά» φάρμακα που πήραν άδεια κυκλοφορίας παρά τις αντιρρήσεις των «συνωμοσιολόγων», για να αποδειχτεί τελικά ότι ήταν επικίνδυνα, διάφορες συνωμοσίες μυστικών υπηρεσιών κατά κινημάτων ή κοινωνικών ομάδων (για να μην αναφέρουμε το σκάνδαλο Γουστεργκέιτ), ήταν όλα αληθινά, παρά το ότι αρχικά οι αρμόδιες αρχές ισχυρίστηκαν ότι δεν ήταν παρά φαντασιοπληξίες συνωμοσιολόγων.

Ένα άλλο σημείο που δυσκολεύει την κατηγοριοποίηση είναι η αμιγώς πολιτική φύση των θεωριών συνωμοσίας. Στα επόμενα θα ισχυριστούμε ότι οι σύγχρονες συνωμοσιολογίες έχουν γενετική σχέση με την πολιτική δεξιά, όπως αυτή αναδύθηκε από τη Γαλλική Επανάσταση. Όμως, και παρά το γεγονός ότι ο ακροδεξιός λόγος είναι πάντα απροσημάτιστα συνωμοσιολογικός, έχοντας διαρκώς στο στόχαστρό του

8. Jetten, Peters, και Casara 2022. Mijs 2021.

τον «Άλλο» ο οποίος υποτίθεται ότι συνωμοτεί εναντίον «μας», και ο αριστερός λόγος δεν παύει να βασίζεται συχνά σε θεωρίες συνωμοσίας (καμιά φορά παιδαριώδεις) για να εξηγήσει τα πράγματα, ακόμα και όταν είναι διαθέσιμες άλλες, βαθιές και ικανοποιητικές, επεξεργασίες.

Πόσο επικίνδυνες είναι οι θεωρίες συνωμοσίας; Από τη μια υπάρχει το αναμφισβήτητο γεγονός της πρόκλησης μεμονωμένων περιστατικών βίας, με θύματα συνήθως αδύναμους και αθώους, μετανάστες, περαστικούς που βρέθηκαν σε βομβιστικές ενέργειες, μαθητές σε αμερικανικά σχολεία. Αλλά είναι περισσότερο επικίνδυνες όταν καταφέρνουν να κερδίσουν ευρύτερες συναινέσεις, τόσο σε δημοκρατικά όσο, όμως, και σε δικτατορικά καθεστώτα. Οι περισσότερες δικτατορίες έχουν επιβάλει κάποια συναίνεση σε τμήματα του πληθυσμού επειδή «η πατρίς κινδυνεύει από (φανταστικούς) συνωμότες». Από την άλλη μεριά, τέτοια περιστατικά έχουν παρουσιαστεί και σε δημοκρατίες, αρκεί να υπάρξει μια κάπως «ευφάνταστη» κυβέρνηση η οποία έχει όντως την υποστήριξη κάποιων μερίδων του κεφαλαίου.

Η κυρίαρχη αντίληψη για τα πράγματα είναι ότι τα παραπάνω δεν είναι παρά μια ακόμα θεωρία συνωμοσίας: ότι οι πλούσιοι δεν έχουν περισσότερη εξουσία, ότι δεν ζούμε σε άνισα πολιτεύματα που στην κορυφή τους στέκεται μια αριθμητικά μικρή τάξη (η αστική), και ότι τέλος πάντων, ακόμα κι αν είναι έτσι, οι πλούσιοι είναι πλούσιοι γιατί δούλεψαν, πάλεψαν και κέρδισαν ό,τι κέρδισαν με την αξία τους, ενώ οι αποκάτω είναι αποκάτω επειδή δεν μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες που τους δίνει το σύστημα για να πλουτίσουν και να κυβερνήσουν, επειδή είναι, κατά κάποιον τρόπο, γεννημένοι να είναι κατώτεροι.

Στα επόμενα θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε ότι, αν υπάρχει μια θεωρία συνωμοσίας από την οποία προέρχονται όλες οι υπόλοιπες, αυτή είναι ακριβώς η κυρίαρχη αντίληψη, που βλέπει τις ταξικές διαφορές ως δικαιολογημένες και σωστές. Είναι μια κοσμοθεωρία που θα την πούμε «Κρατική Θεωρία Συνωμοσίας» και που ρόλος της είναι η διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης σε ένα σύστημα που στην καρδιά του είναι και θα παραμείνει ανειρήνευτο.

